

молиявий мустақиллиги борасида турли хил чалкаш ёндашувлар мавжуд бўлиб, молиявий мустақиллик кўпроқ маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг маҳаллий бюджетларни шакллантириш ва ишлатилиши жараёнида мустақил қарорлар қабул қилиш жараёни ҳисобланади;

тўртинчидан, Ўзбекистонда сўнгги йилларда бюджет соҳасида, бюджет тизимини ислоҳ қилиш соҳасида қабул қилинган меъёрий-

ҳуқуқий ҳужжатлар бюджетни номарказлаштиришга дастлабки уринишлар тарзида баҳоланиши мақсадга мувофиқ;

бешинчидан, ҳудудларнинг молиявий мустақиллиги уларга тақдим этилган ваколатлар билангина чегараланмасдан, тақдим этилган даромад ва харажатлар ваколатларидан фойдаланиш, уни амалга оширишнинг аниқ механизми ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Тошматов Ш.А. Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришда давлат бюджети даромадлари манбаларини кенгайтириш йўналишлари. // Ўзбекистонда молия секторини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. 2017 йил 10 ноябрь. – Т.: ТДИУ, 2017. 27-28-б.
2. Қобулов Ҳ.А. Ҳудудий иқтисодиёт ва маҳаллий бюджетлар имкониятларини ошириш йўналишлари. И.ф.н. автореферат. – Т.: БМА, 2011. – 22 б.
3. Исламқулов А.Х. Бюджетлараро мутаносибликни таъминлашда солиқлар тизимини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Т., 2020. – 76 б.
4. Маманазаров А.Б. Маҳаллий бюджет ва солиқ. Монография. – Т., 2004. 79-80-б.
5. Усмонов Қ.А. Бюджет даромадларини режалаштириш жараёни, усуллари ва уларни такомиллаштириш йўналишлари. // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий-электрон журнали. 4-сон, июль-август, 2014 йил.
6. Зайнутдинова У.Д. Ҳудудлар маҳаллий бюджет даромадларини ошириш масалалари. // Ўзбекистон иқтисодиёти рақобатбардошлигини оширишга банк-молия тизимининг самарали таъсирини кучайтириш. Халқаро илмий-амалий конференция тезислари тўплами. – Т.: Молия, 2017. 90-б.
7. Dollery B., et al. Municipal budgeting and accounting. Local public, fiscal and financial governance: An international perspective (2020): 91-121.
8. Navarro-Galera A., et al. Measuring the financial sustainability and its influential factors in local governments. Applied Economics 48.41 (2016): 3961-3975.
9. Lhutfi I. & Harpa S. Financial Sustainability of Local Governments in Indonesia. Jurnal ASET (Akuntansi Riset) 14.1 (2022): 159-170.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2019. 37-б.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 26 декабрдаги ЎРҚ-360-сонли қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси. <https://lex.uz/acts/2304138>
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари ҳамда 2020-2021 йилларга бюджет мўлжаллари тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz/docs/4517077>
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 декабрдаги ПҚ-4555-сонли «Ўзбекистон Республикасининг «2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. <https://lex.uz/docs/4673445>
14. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-660-сонли «Бюджет жараёни такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонуни. <https://lex.uz/docs/5797762>
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 декабрдаги ПҚ-4938-сонли «Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. <https://lex.uz/docs/5193227>
16. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-657-сонли «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни. <https://lex.uz/docs/5186044>
17. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-742-сонли «2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни. <https://lex.uz/docs/5801127>.

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a41

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИ МОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ТАФОВУТЛАР

Абдурахманов Кахрамон Абдумажитович - Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги «Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази

Аннотация. Мақолада бюджет ташкилотлари молиялаштириш манбаларининг шаклланиш хусусиятлари ва тафовутлари бўйича тадқиқот олиб борилган. Бюджет ташкилотлари молиялаштиришнинг турли манбаларига таянади. Молиялаштириш манбаларининг аралашмаси ташкилотнинг миссияси, ҳажми ва молиялаштириш талабларига қараб бирмунча фарқ қилиши мумкин. Мақолада ушбу масалалар бўйича тадқиқот олиб борилди, иқтисодчи олимларнинг тадқиқотлари ўрганилган ҳамда хулоса шакллантирилган.

Калит сўзлар: бюджет, бюджет ташкилот, давлат идоралари, молиялаштириш, давлат ажратмалари, грантлар ва хайриялар, хизматлар учун тўловлар.

ОСОБЕННОСТИ И РАЗЛИЧИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

*Абдурахманов Кахрамон Абдумажитович -
Научно-исследовательский центр «Научные основы
и проблемы развития экономики Узбекистана» при
Ташкентском государственном экономическом университете*

Аннотация. В статье проведено исследование особенностей и различий в формировании источников финансирования бюджетных организаций. Бюджетные организации полагаются на различные источники финансирования. Набор источников финансирования может широко варьироваться в зависимости от миссии организации, размера и требований к финансированию. В статье проведены исследования по этим вопросам, изучены исследования экономистов, сделаны выводы.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная организация, государственные органы, финансирование, государственные ассигнования, гранты и пожертвования, оплата услуг.

FEATURES AND DIFFERENCES IN THE FORMATION OF SOURCES OF FINANCING OF BUDGET ORGANIZATIONS

*Abdurakhmanov Kahramon Abdumajitovich -
Scientific research center "Scientific bases and problems
of the development of the economy of Uzbekistan"
under the Tashkent State University of Economics*

Abstract. In the article, a study was conducted on the characteristics and differences in the formation of sources of financing of budget organizations. Budget organizations rely on various sources of funding. The mix of funding sources can vary widely depending on the organization's mission, size, and funding requirements. In the article, research was conducted on these issues, studies of economists were studied, and conclusions were drawn.

Key words: budget, budget organization, government agencies, financing, government allocations, grants and donations, payments for services.

Кириш. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш давлат идоралари, мактаблар, шифоналар ва нотижорат ташкилотлари каби давлат сектори ташкилотларининг фаолияти ва дастурларини қўллаб-қувватлаш учун маблағларни жалб қилиш, тақсимлаш ва бошқариш жараёнини ўз ичига олади. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш мураккаб жараён бўлиши мумкин, чунки у кўпинча бир нечта манфаатдор томонлар, жумладан солиқ тўловчилар, бенефициар ва сиёсатчиларнинг эҳтиёжлари ва талабларини мувозанатлашни ўз ичига олади. Умуман, бюджет ташкилотларини молиялаштиришнинг турли манбаларига, жумладан, давлат ажратмалари, грантлар ва хайриялар, хизматлар учун тўловлар, инвестициялар, қарзлар, ташкилотлараро трансфертларга таянади. Молиялаштириш манбаларининг аралашмаси ташкилот миссияси, ҳажми ва молиялаштириш талабларига қараб кенг фарқ қилиши мумкин.

Давлат маблағлари одатда бюджет ташкилотлари, хусусан, давлат органлари ва таълим муассасаларини молиялаштиришнинг энг катта манбаи ҳисобланади. Бундай маблағлар устуворликларни белгилаш, молиялаштириш даражасини аниқлаш ва турли дастурлар ва идораларга маблағларни тақсимлашни ўз ичига олган давлат бюджети жараёни орқали ажратилади.

Бошқа томондан, нотижорат ташкилотлар кўпинча хусусий шахслар, корпорациялар ва фондларнинг хайрия ва грантларига кўпроқ ишонадилар. Улар, шунингдек, аъзолик бадаллари ёки тадбирлар учун чипта сотиш хизматлари учун тўловлар ва тўловлар орқали даромад олишлари мумкин.

Касалхоналар ва соғлиқни сақлаш ташкилотлари одатда давлат дастурлари, шунингдек, хусусий суғурта компаниялари томонидан молиялаштирилади. Улар, хизматлар учун тўловлар ва тўловлар орқали даромад олишлари ҳам мумкин, лекин улар кўпинча давлат идоралари томонидан тартибга солинади.

Адабиётлар шарҳи. С.А.Ачимнинг фикрича: “Ҳар бир иқтисодий фаолиятни қатъий режалаштириш бу фаолиятнинг муваффақияти учун муҳим элементдир. Ҳар бир хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятини режалаштиришсиз атрофдаги воқеликдан узиб қўйиши мумкин эди ...бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир фаолиятни таъминлаш ва режалаштириш қобилияти ушбу фаолиятнинг яшаши ва ривожланишини таъминлайди” [1].

Умуман, бюджет атамаси маълум бир иқтисодий субъектнинг маълум бир давр учун прогноз қилинадиган даромад ва харажатлари рўйхатини (хужжатларини) ифодалайди. Бундай ёндашув ҳақиқатга мос келади, аммо батаф-

силроқ таҳлил қилинганда, бу ибора илмий интизом сифатида кўрилган молияга хос услубий тоифани акс эттиради. Шунга кўра, бюджетни умумий молиявий ўзига хос услубий жараён сифатида талқин қилиш мумкин, бу орқали у муайян хўжалик юритувчи субъектларда молиявий ресурсларни шакллантириш ва ҳажми қандай амалга оширилишини, бир томондан, уни бажариш учун ресурсларни турли йўналишларга тақсимлашни бошқа томондан, олдиндан белгиланган мақсадларни кўрсатади.

Бюджет – келажакда амалга ошириладиган тадбирларга ишора қилувчи бир қатор молиявий ва / ёки номолиявий маълумотларни ўз ичига олган режалаштириш ҳужжати. Бюджетлаштириш – бюджетга молиявий ва / ёки номолиявий элементларни рўйхатга олиш фаолияти [2].

“Бюджет – яхши қабул қилинган тушунча. Бироқ замонавий иқтисодий муҳит бизнес бўлинмасидаги ички ташкилий муҳитга, унинг мақсад ва вазифаларига эришишга кўра, ташкилий бошқарув мақсадларида янги ёндашувларни ишлаб чиқишни талаб этади. Ҳозирги кунда бюджетлаштириш кўлами турли хил илмий позицияларни ўз ичига олади, чунки бу иқтисодий категория жадал ривожланмоқда ва вақт ўтиши билан ўзгариб бормоқда, менежмент, иқтисодиёт, бошқарув, назорат ва бошқа соҳаларда мутахассислар тажрибасини ўз ичига олади. Бюджетлаштиришнинг предмети, мақсади ва қўлланилиши уни амалга ошириш имконини берувчи тамойиллари кўриб чиқилди. Бюджетлаштириш тамойилларини ифодалаш ташкилотдаги бутун бошқарув даврини таҳлил қилиш билан боғлиқ ва унга ҳисса қўшади” [3].

Т.Блументритт бюджетлаштиришни “ташкилотнинг молиявий ресурсларини унинг бўлинмалари, фаолияти ва инвестицияларига тақсимлаш жараёни” деб таърифлайди [4], С.Т.Хорнгрен ва бошқалар бюджетни маълум бир давр учун раҳбарият томонидан тақлиф қилинган ҳаракатлар режасининг миқдорий ифодаси ва ушбу режани амалга ошириш учун нима қилиш кераклигини мувофиқлаштириш учун ёрдам сифатида кўради [5].

Бюджет муассасаси, шунингдек, асосий фаолият турлари бўлмаган бошқа фаолият турларини, фақат ўзи яратилган мақсадларга эришишга хизмат қилувчи ва кўрсатилган мақсадларга мос келиш даражасида, агар унинг таъсис ҳужжатларида кўрсатилган бундай фаолият мавжуд бўлса, амалга оширишга ҳақлидир [6].

Бюджет муассасаси бюджет маблағларидан тасдиқланган даромад ва харажатлар сметасига мувофиқ фойдаланади. Ҳисоб-китоблар мавжудлиги бюджетни самарали режалаштириш ва ажратилган маблағлардан қатъий мақсадли фойдаланишни таъминлайди. Даромад ва

харажатлар сметасида бюджет муассасасининг ҳам давлат бюджетидан ташқари жамғармалари бюджетидан, ҳам тадбиркорлик фаолиятдан олинган барча даромадлари, шу жумладан пулли хизматлар кўрсатишдан олинган даромадлар, давлат ёки коммунал мулкдан фойдаланишдан олинган бошқа даромадлар акс эттирилиши керак [7].

Тадқиқот методологияси. Мақолада бюджетни шакллантириш қоидалари ва унинг барча таркибий қисмлари, шу жумладан методология, молиялаштириш манбаларини шаклланиш хусусиятлари ва тафовутлар таҳлилий амаллар асосида жойлашган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизими бюджетларини шакллантириш, тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш, тасдиқлаш, ижро этиш, давлат томонидан маблағ жалб этиш ва бюджет тўғрисидаги қонунчилик ижросини назорат қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш [8] Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси ёрдамида амалга оширилади. Бу кодексда бюджетга оид барча қонунчилик тартиблари келтириб ўтилган бўлиб, ушбу қонунда назарда тутилган ҳолатлар асосида бюджет ташкилотларини молиялаштириш ишлари амалга оширилади.

Маълумки, бюджет даромад ва харажатлардан иборат бўлиб, асосий урғу мамлакат бюджетини тўғри шакллантиришдан иборат бўлади. Давлат бюджетининг асосий манбаи солиқ тушумлари ва бошқа даромадлардан иборат бўлса, бюджет харажатлари эса давлат бошқаруви ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш сектори бирликлари асосий функцияларини бажариши, ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал қилишга бюджет маблағларини йўналтиришда намоён бўлади.

Аввало, бюджет харажатларини молиялаштириш тартибига тўхталсак, сўнгра бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбалари ҳамда улардаги муаммоларга эътиборни қаратсак, узвийлик бўларди деб ҳисоблаймиз.

“Бюджет ташкилотлари харажатларини молиялаштириш тартиби қуйидагиларни назарда туттади:

бюджет маблағларидан тежаб, самарали ва аниқ фойдаланиш ҳамда бюджет ва сметаштат интизомини мустаҳкамлаш учун бюджет ташкилотлари раҳбарларининг мустақиллигини кенгайтириш ва масъулиятини ошириш;

бюджет ташкилотлари харажатларини молиялаштириш (тўлаш) механизминини соддалаштириш ва бу маблағлардан фойдаланишда юқори натижаларга эришиш мақсадида мавжуд маблағларни оқилона тақсимлаш учун имкониятлар яратиш;

MOLIYA VA SOLIQLAR

Давлат бюджетидан маблағ олувчиларнинг маблағларни сарфлашлари устидан дастлабки ва жорий назоратни таъминлаш;

бюджет ташкилотлари харажатларини молиялаштириш (тўлаш)ни уларнинг фаолият ихтисослиги бўйича товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш фаолиятини кенгайтириш билан бирга қўшиб олиб бориш;

бюджет ташкилотлари ходимлари меҳнатини рағбатлантириш, улар фаолияти самарадорлигини ошириш ва кадрларнинг ўрнашиб қолиши учун шарт-шароитлар яратиш” [9].

Шу ўринда давлат бюджети ва харажатларини ўзаро таққослаб, тадқиқот ишимизни давом эттиришимиз мумкин(1, 2-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети даромадларининг 2018-2022 йил ижроси таҳлили [10], млрд.сўм

Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.
ЖАМИ	79 099,1	112165,4	132938,0	164 799	202043
Бевосита солиқлар	15 656,2	31 676,8	45 206,9	58 930	64 447
Билвосита солиқлар	41 280,4	46 427,2	46 428,4	56 290	71 390
Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	12 663,4	19 680,7	21 257,0	23 036	23 913
Юқори даромаддан олинadиган солиқ	1 528,0	-	-	-	-
Бошқа даромадлар	7 971,1	14 380,7	20 045,8	26 542	42 293

1-жадвалда Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети даромадларининг 2018 – 2022 йил ижроси таҳлил қилинган бўлиб, бюджет даромадлари ўсиш тенденциясига эга. Эътибор берсак, бугунги кунда давлат бюджети даромадларининг 90 фоизидан ортиғи солиқ тушумларига асосланган. Давлат бюджети даромадлари 2018 йилда 79 099,1 млрд.сўм бўлса, 2022 йилда 202043 млрд.сўмни ташкил қилмоқда, бевосита солиқлар миқдори 2018 йилда 15 656,2 млрд.сўмдан 2022 йилда 64 447 млрд.сўмга кўриш

мумкин. Билвосита солиқлар 41 280,4 млрд.сўмдан 71 390 млрд.сўмга ортган бўлса, ресурс тўловлари ва мулк солиғи 12 663,4 млрд.сўмдан 23 913 млрд.сўмга ортган, шунингдек, бошқа даромадларни ҳам 7 971,1 млрд.сўмдан 42 293 млрд.сўмга ортганлигини кўриш мумкин. Бюджет даромадларининг асосий қисмини солиқ тушумлари ташкил этиб, 5 йил давомида ўсиш кескин ўзгарган, яъни 2022 йилда 2018 йилга нисбатан ўсиш, деярли 3 баробарни ташкил этмоқда.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети харажатларининг 2018-2022 йил ижроси таҳлили [10], млрд.сўм

Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.
ЖАМИ (харажатлар)	79 736,1	118 008,7	143 921,0	188 257,1	236 578,5
Ижтимоий харажатлар	42 883,3	63 542,4	74 229,0	92 013,6	117 722,4
Иқтисодиёт харажатлари	8 461,8	18 485,2	16 064,6	21 169,7	33 859,0
Инвестиция харажатларини молиялаштириш	5 396,4	7 048,5	18 885,0	29 900,1	27 695,9
Давлат бошқаруви, адлия, прокуратура ва суд органларини сақлаш харажатлари	3 052,7	5 315	7 798,2	9 329	12 786,6
Ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаш харажатлари	613,3	701,1	816,6	1 037,1	965,4
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳар ва туманлар бюджетларининг захира жамғармалари	604,1	985,4	1 506,2	1 401,8	
Давлат томонидан ННТ ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қўвватлаш харажатлари	17,8	37,8	47,5	95,6	103,5
Давлат қарзларига хизмат кўрсатиш ва қоплаш харажатлари		1 089,2	1 638,1	2 238,2	3 528,5
Бошқа харажатлар	18 706,6	20 804,1	22 935,9	31 072,1	38 008,8
ЖАМИ (Даромадлар)	79 099,1	112165,4	132938,0	164 799	202043
Профицит (+) ёки дефицит (-)	-637	-5 843,3	-10 983	-23 458,1	-34 535,5

2-жадвалда Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети харажатларининг 2018-2022 йил ижроси таҳлил қилинган бўлиб, эътиборлиси давлат бюджети харажатлари ўсиш тенденциясига эга. 2005 йилдан буён Ўзбекистон Респуб-

ликасида профицит ҳолатида бўлган бўлса, 2018 йилдан кейин харажатлар даромадлардан кескин ошиб, дефицит вужудга келаётганлигини кўриш мумкин. Кўрсаткичлар бўйича таҳлил қилиб кўрайлик, харажатларнинг ошиши қаерда

юқори эканлиги ва сабабларини изоҳлашга ҳаракат қиламиз. Аввало, жами харажатлар 2018 йилда 79 736,1 млрд.сўм, 2019 йилда 118 008,7 млрд.сўм, 2020 йилда 143 921,0 млрд.сўм, 2021 йилда 188 257,1 млрд.сўм, 2022 йилда 236 578,5 млрд.сўмни ташкил этган ва салбий дефицит мос равишда -637 млрд.сўм, -5 843,3 млрд.сўм, -10 983 млрд.сўм, -23 458,1 млрд.сўм ва -34 535,5 млрд.сўмни ташкил этиб, олдинги дефицитга нисбатан ҳам кўрсаткичлари салбий томонга ўзгараётганлигини кўриш мумкин. Шу билан бирга ижтимоий харажатлар 2018 йилда 42 883,3 млрд.сўм, 2019 йилда 63 542,4 млрд.сўм, 2020 йилда 74 229,0 млрд.сўм, 2021 йилда 92 013,6 млрд.сўм, 2022 йилда 117 722,4 млрд.сўмни ташкил этганлигини алоҳида тўқидлаш лозим, яъни ижтимоий харажатлар 2018 йилга

нисбатан 2022 йилда деярли 3 баробарга ортган. Юқорида кўриб чиққанemizдек, давлат бюджетида харажатлар сўнгги 5 йил давомида мутассил ўсиб бораётганлигини кўриш мумкин.

Тадқиқотда бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шаклланиш хусусиятларига урғу қаратмоқчимиз. Бюджет ташкилотларини самарали молиялаштириш молиявий ресурсларни пухта режалаштириш, мониторинг қилиш ва бошқаришни назарда тутати. Бунга бюджетларни ишлаб чиқиш, харажатларни кузатиш ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот бериш кирази. Шунингдек, у давлат меъёрлари ва бухгалтерия ҳисоби стандартларига риоя қилишни таъминлашни ҳам ўз ичига олади.

1-расм. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбалари [11]

Олиб борилган тадқиқотларга таяниб, бюджет ташкилотларини молиялаштириш давлат органлари, нотижорат ташкилотлар ва давлат бюджетлари ҳисобидан молиялаштирилувчи бошқа субъектлар фаолияти ва дастурларини қўллаб-қувватлаш учун молиявий ресурслар билан таъминлаш жараёнидир деб ҳисоблаш мумкин. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш мураккаб жараён бўлиб, турли молиялаштириш манбалари, жумладан, давлат маблағлари, грантлар, хайриялар, хизматлар учун тўловлар, инвестициялар, қарзлар, ташкилотлараро трансфертларни ўз ичига олади. 1-расмда халқаро амалиётда мавжуд бўлган бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини келтириб ўтганмиз.

Энди уларга бирма-бир батафсил тўхталиб, моҳиятини очишга ҳаракат қиламиз. Маълумки, кўпгина бюджет ташкилотлари учун давлат маблағлари асосий молиявий манба ҳисобланади. Ушбу маблағлар одатда давлат ёки маҳаллий даражадаги давлат ташкилотлари томо-

нидан ажратилади ва улар ташкилот учун асосий бюджетни таъминлайди.

Грант ва хайрия маблағлар – бюджет ташкилотлари, хусусан, нотижорат ташкилотлари ва муайян дастурлар ёки хизматларни тақдим этувчи ташкилотларни молиялаштиришнинг яна бир муҳим манбаидир. Грантлар давлат идоралари, хусусий жамғармалар ёки бошқа ташкилотлар томонидан тақдим этилиши мумкин ва улар одатда ташкилотдан маълум мезонларга жавоб бериши ва махсус ҳисобот ва жавобгарлик талабларига мувофиқлигини талаб этади. Шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилотлари учун хайрия ва маблағ йиғиш муҳим молия манбалари бўлиб, улар ўз дастурлари ва операцияларини қўллаб-қувватлаш учун жисмоний шахслар, компаниялар ва фондларнинг берувчи маблағларига таянади. Шунини билиш керакки, бундай молиялаштириш манбалари кўпинча ўзгарувчан бўлиб, иқтисодий шароитлар, сиёсий вазият ва бошқа омиллар таъсирида ўзгариши мумкин.

Хизматлар учун тўловлар – айрим бюджет ташкилотлари, хусусан, аҳолига хизмат кўрсатувчи, масалан, боғлар, музейлар, коммунал хизматлар учун даромад манбаи ҳисобланади. Шунини ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, бундай тўловлар ташкилот ёки давлат органлари томонидан белгиланиши мумкин ва улар кўпинча тартибга солиш ва назорат остида бўлади.

Инвестициялар – бюджет ташкилотлари, айниқса катта маблағлар ёки захираларга эга ташкилотлар учун қўшимча даромад келтириши мумкин. Бироқ инвестициялар ҳам хавфга эга ва ташкилотларда молиявий барқарорликни таъминлаш учун инвестиция портфелларини эҳтиёткорлик билан бошқариш керак.

Қарз олиш – бюджет ташкилотлари, хусусан, капитал лойиҳаларни ёки бошқа узоқ муддатли ташаббусларни молиялаштиришга муҳтож ташкилотлар учун муҳим молиялаштириш манбаи бўлиши мумкин. Қарз олиш облигациялар ёки бошқа қарз воситаларини чиқаришни ўз ичига олиши мумкин.

Ташкилотлараро трансфертлар – айрим бюджет ташкилотлари, хусусан, хизматлар кўрсатувчи ёки бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилувчи ташкилотларни молиялаштириш манбаи ҳисобланади. Ўтказмалар давлат органлари, нотижорат ташкилотлари ёки бошқа ташкилотлар ўртасида пул маблағлари ёки бошқа ресурслар алмашинувини ўз ичига олиши мумкин.

Бюджетни тақсимлаш – бюджет ташкилотлари одатда давлат ажратмалари, грантлар ва субсидиялар комбинацияси орқали молиялаштирилади. Ҳукумат иқтисодиёт учун устуворлиги ва аҳамиятидан келиб чиқиб, турли соҳаларга маблағ ажратади.

Харажатларни қисқартириш чоралари – баъзи ҳолларда бюджет ташкилотлари бюджетларини мувозанатлаш учун ўз харажатларини камайтириш талаб қилиниши мумкин. Бу ходимларни қисқартириш, хизматларни қисқартириш ёки бошқа харажатларни тежаш чораларини амалга оширишни ўз ичига олиши мумкин.

Даромадларни шакллантириш – бюджет ташкилотларида кўрсатилган хизматлар учун тўловлар, товарларни сотиш ва мулкни ижарага бериш каби турли манбалардан даромад олиш ҳам мумкин. Бироқ бюджет ташкилотларининг даромад олиш даражаси кўпинча чекланган ва улар ҳали ҳам давлат маблағларига таяниши мумкин.

Давлат-хусусий шериклик – баъзи ҳолларда бюджет ташкилотлари хусусий компаниялар ёки ташкилотлар билан давлат-хусусий шериклик (ДХХ) тузилиши ҳам мумкин. ДХШлар бюджет ташкилотлари учун қўшимча молиялаштириш манбаларини таъминлаши мумкин, шу билан бирга давлат ресурсларидан фойдаланиш имкониятини таъминлаш орқали хусусий шерикка фойда келтириши мумкин.

Юқоридаги келтирилган маълумотларга таянганда, бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбалари турли омилларга, жумладан, ташкилотнинг мақсадларига, давлат бюджетининг устувор йўналишларига, ташқи манбалар ҳисобидан молиялаштириш мавжудлиги, ташкилотнинг йиғимлардан даромад олиш қобилиятига боғлиқ.

Энди яна билишимиз керакки, бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантиришда ташкилот турига ва у фаолият юритаётган шароитга қараб бир қанча асосий тафовутлар мавжуд бўлиб, уни қуйидаги 2-расмда келтирганмиз.

2-расм. Бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантиришдаги тафовутлар [11]

Бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантиришдаги тафовутларни ҳам бирма-бир изоҳлаймиз. Аввало, бюджет ташкилотининг тури, яъни ҳар хил турдаги бюджет ташкилотлари ҳар хил молиялаштириш манбаларига эга. Масалан, давлат идоралари одатда давлат ажратмаларига таянади, нотижорат ташкилотлар эса кўпроқ грантлар ва хайрия маблағларига таяниши мумкин. Таълим муассасалари молиялаштиришни турли манбалар, жумладан, давлат маблағлари, шартнома тўловлари ва хайрия маблағлари ҳисобидан олишлари мумкин. Шунингдек, бюджет ташкилотининг ўзи ҳам унинг молиялаштириш манбаларини шакллантиришга таъсир қилиши мумкин. Масалан, давлат шифохонаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш учун масъул бўлган давлат органига нисбатан бошқа молиялаштириш манбаларига эга бўлиши мумкин.

Давлат бошқаруви даражаси бўйича бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбалари ҳам фарқланади. Масалан, маҳаллий ҳукумат ташкилотлари мулк солиғи ва йиғимларига кўпроқ таяниши мумкин, ҳукумат ташкилотлари эса давлат маблағлари ва грантларидан кўпроқ маблағ олишлари мумкин.

Ҳуқуқий база бўйича, унда молиялаштириш манбаларини шакллантиришни тартибга солувчи қонунчилик базаси турли мамлакатлар ва қонунчилигига кўра фарқланади. Масалан, баъзи мамлакатларда бюджет ташкилотлари асосан давлат ажратмаларига таяниши мумкин, бошқаларида эса грантлар, кредитлар ва тўловлар каби бошқа молиялаштириш манбаларидан фойдаланиш имконияти кенгроқ бўлиши мумкин.

Сиёсий муҳит ва омиллар: Бюджет ташкилоти фаолият юритаётган сиёсий муҳит унинг молиялаштириш манбалари шаклланишига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, ҳукумат таркибидаги ўзгаришлар молиялаштириш устуворликларининг ўзгариши ва шунга мос равишда ташкилот учун мавжуд молиялаштириш манбалари ўзгаришига олиб келиши мумкин.

Иқтисодий шароитлар ҳам бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини

шакллантиришга таъсир кўрсатиши мумкин. Бугунги кунда кўп учровчи иқтисодий шароитлар: инфляция, рецессия ёки валюта курслари ўзгариши сингари иқтисодий шароитлар бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантиришга ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.

Ташкилий устуворликлар, хусусан, бюджет ташкилотларининг устувор йўналишлари ва мақсадлари молиялаштириш манбаларини шакллантиришга ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Баъзи ташкилотлар узоқ муддатли молиявий барқарорликни, бошқалари эса дарҳол даромад олишни биринчи ўринга қўйиши мумкин. Бу молиялаштириш манбаларининг турларига таъсир қилиши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридаги бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларининг шаклланиш хусусиятлари ва тафовутлар асосида хулоса сифатида айтиш керакки, бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантириш мураккаб ва динамик жараён бўлиб, турли омилларни синчиклаб кўриб чиқишни талаб этади. Бюджет ташкилотларининг самарали фаолият юритиши, шу билан бирга ўз стратегик мақсад ва вазифаларини бажариши учун самарали молиявий бошқарув муҳим аҳамиятга эга.

Молиявий барқарорликни таъминлаш мақсадида бюджет ташкилотлари учун диверсификацияланган молиялаштириш стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантириш ташкилотнинг хусусияти ва уни молиялаштиришга бўлган талабига кўра мураккаб ва хилма-хил бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, бюджет ташкилотларини молиялаштириш манбаларини шакллантириш бир қатор омилларга, жумладан, ташкилот турига, бошқарув даражасига, иқтисодий шароитларга, ташкилий устуворликларга, сиёсий омилларга қараб фарқ қилиши мумкин. Бундай омилларни тушуниш самарали молиявий бошқарув ва бюджет ташкилотларининг барқарорлиги учун жуда муҳимдир.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Achim, S.A., "Sistemul informațional contabil al transporturilor locale de călători", Risoprint, Cluj-Napoca, 2009:33.
2. Achim S. A., "Contabilitate pentru manageri", Risoprint, Cluj-Napoca, 2009a
3. Kira Gulpenko, Natalia Tumashik, Yulia Filiasova, Narine Ritman. Budgeting fundamentals analysis for the purposes of organizational budgetary policy development. January 2017MATEC Web of Conferences 106:08102. DOI:10.1051/mateconf/201710608102
4. Blumentritt T., Integrating strategic management and budgeting, Journal of Business Strategy, 27 (6) (2006), pp. 73-79.
5. Horngren, C.T., Stratton, G.L., Sutton, W.O., Teall, H.D., "Management Accounting", 4th ed. Prentice Hall, Toronto, 2004.
6. Грибов В.Д. Экономика организации (предприятия): учебник 6-е изд. – Москва, 2014. – 416 с.
7. Бердникова Т. Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. – Москва: Инфра, 2014. – 514 с.

8. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 21 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси” ЎРҚ-683-сонли қонуни.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 26 апрелдаги “Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 122-сонли қарори таҳририда.
10. Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг 2018-2022 йиллардаги бюджет параметрларидан фойдаланилиб, муаллиф томонидан шакллантирилди.
11. Муаллиф томонидан шакллантирилган.
12. Исаев Ф. (2022) Ресурс солиқлари таҳлилини ташкил этиш методикаси. // *Iqtisodiyot va ta'lim*, 23(5), 171–176. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/742>
13. Jumaev Nadir Hosiyatovich, Rizaev Nurbek Kadirovich, & Isaev Fakhridin Ikromovich. (2023). Organization of turkic states: interoperation and accounting system. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 13, 116–129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/245>
14. Исаев Ф. (2023) Солиқ текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили. // *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*, 11(1), 394–401. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a42
15. Исаев Ф. (2022) Йурик корхоналар мисолида солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш. // *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(1), 317–326. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/955>
16. Исаев Ф. Аудит самарадорлигининг назарий-амалий талқини // *Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка. – 2023. – С. 359-361.*

ҚўШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИ БЎЙИЧА ИМТИЁЗЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Джалилов Раҳмонкул Ҳамидович -
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти
мустақил изланувчиси

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a42

Аннотация: Мақолада қўшилган қиймат солиғини бўйича солиқ имтиёзларининг бухгалтерия ҳисобининг такомиллаштириш масалари илмий жиҳатдан тадқиқ қилинган. Амалий маълумотлар асосида солиқ имтиёзлари ҳисобининг методикаси ёритилган.

Калит сўзлар: солиқ, солиқ имтиёзи, қўшилган қиймат солиғи, бухгалтерия ҳисоби, МҲХС.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАСЧЕТА ЛЬГОТ ПО НАЛОГУ НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ

Джалилов Раҳмонкул Ҳамидович -
Независимый научный сотрудник
Каршинского инженерно-экономического института

Аннотация: В статье научно исследованы вопросы совершенствования учета налоговых льгот по налогу на добавленную стоимость. На основе практических данных поясняется методика расчета налоговой льготы.

Ключевые слова: налог, налоговая льгота, налог на добавленную стоимость, бухгалтерский учет, МСФО.

IMPROVING THE CALCULATION OF BENEFITS FOR VALUE ADDED TAX

Djalilov Rakhmonkul Hamidovich -
Independent researcher of Karshi Institute
of Engineering and Economics

Abstract: The article scientifically researches the issues of improving the accounting of tax benefits for value added tax. On the basis of practical data, the method of calculating the tax benefit is explained.

Key words: tax, tax benefit, value added tax, accounting, IFRS.

Кириш. Ўрганишлар шуни кўрсатмоқдаки, жаҳон амалиётида, шу жумладан мамлакатимиз солиқ қонунчилигида қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш, тўлаш, ноль даражали ставка бўйича солиқ солинадиган айланмани аниқлаш ва солиқнинг ўрнини қоплаш механизмлари мураккаб бўлиб ҳисобланади.

Дунёда қўшилган қиймат солиғининг ҳи-

соби методикасини такомиллаштиришга оид олиб борилган илмий тадқиқот ишлари натижа-сида қатор илмий натижалар олинган.

Хўжалик субъектларига берилаётган солиқ имтиёзларини асосланганлиги ва уларни берилган мақсадларга ишлатилишини назорат қилиш бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асо-сида амалга оширилади. Солиқ имтиёзларини